

Pusztay János, Még mindig „ugor-török háború”

Fejezetek a magyar nyelvhasználat történetéből

Nap Kiadó, Budapest, 2020. 230 oldal

Az elmúlt bő egy évtizedben több különféle jellegű, tudományos ismeretterjesztő munka jelent meg a nyelvrokonságról, az összehasonlító nyelvészetről, a finnugor összehasonlító nyelvészet történetéről. Ez az értelmezésemben mindenesetre kétarcú jelenség. Örömteli, hogy a nagyközönség műfajában, felépítésében, jellegében meg stílusában ennyire sokféle forráshoz jutott hozzá ilyen rövid időn belül. Külön tiszteletre méltó, hogy a tudósok közössége tesz azért, hogy naprakész és hiteles tudást adjon át a szakmán kívülieknek. Másrészt bizonyára érthető, hogy mindez egyszerre elgondolkodtató és sajnálatra méltó – sőt egy tudós számára némileg kiábrándító is –, hiszen úgy tűnik, hogy mindebből szinte semmi sem jut el oda, ahova kellene, az üzenet nem ér célba, nincs a szavaknak foganatja. A tudományellenesség pedig egyre inkább terjedő jelenség a nyelvtörténet, azon belül is az összehasonlító nyelvészet és nyelvrokonság tényeivel szemben. A munkát mindig újra kell kezdeni, mert mintha nem lenne mire építeni.

Az ismertető kötet a második, bővített kiadása a szerző 1977-ben, a Magvető Kiadó Gyorsuló idő sorozatában Az „ugor-török háború” után címmel megjelent könyvének. PUSZTAY JÁNOS az első kiadás megjelenése után sem hagyott fel a tudományos ismeretterjesztéssel. 2013 áprilisától havonta jelent meg cikke az e-nyelv magazin online felületén *Levelek a Borostyánkő útról* címen. A sorozat a 88. levéllel 2020. augusztus elsején zárult.

Az első kiadás a bizonyos társadalmi körökben feltételezett sumér–magyar nyelvrokonságot helyezte középpontba, de emellett természetesen számba vett több más „vágyott” nyelvrokonságot is. A tartalomjegyzékek szinte megegyeznek a kötetekben, de az új súlypont miatt négy további fejezettel bővült a második kiadás. A Magyar-török összehasonlítás [sic]¹ című új fejezet két alfejezettel alkotja az újdonságot: Mit látunk ebből az összehasonlításból? és A hun kérdésről. Emellett a *Nyelvünk finnugorsága* nevű szakaszt toldotta meg a szerző a *További finnugor elemek a magyarban* című alfejezettel.

A felszíni egyezés ellenére azonban több fejezet is átalakult. Az elsőben (*A nyelvhasználat hőskora*, 9–16) a ZSIRAI által elterjesztett vélekedést módosította a szerző annak köszönhetően, hogy KLIMA LÁSZLÓ SPOLÁRNÉ IMREH RÉKA közreműködésével² felmentette az egyébként kiváló filológust, HORVÁT ISTVÁNT a neki tulajdonított nyelvtörténetileg képtelen névmagyarázatok vádjá alól. Az *Ithakától a felkelő nap országáig* című fejezet (17–27) a japán–magyar nyelvrokonság ötletével foglalkozik. Az első kiadás óta e kérdésben

¹ A második kiadás az újabban egyre erősödő török–magyar nyelvrokonság ellen kíván szólni. Az új kötet elviselt volna még komolyabb kiadói olvasószerkesztést; különösen zavaró a kiskötőjel (-) és a nagykötőjel (–) ingadozása; a hasonló grafémák a nyomdai tördelés során a modern programok használata ellenére is keveredhetnek. A kötetből való idézés során ezeket a továbbiakban a megfelelő alakban használok.

² A kötetben megjelenése óta nyilvánossá lettek a pontos helyek: <https://www.nyest.hu/renhirek/magyarok-a-paradicsomban>, <https://www.nyest.hu/renhirek/szotekereszeti-agybukfenc>, <https://www.nyest.hu/renhirek/jafet-magog-es-magyarok-mindenhol> (utolsó letöltés: 2021. 04. 09.)

KAZÁR LAJOS végzett módszeres kutatást, eredményei azonban jelenleg a nyelvrokonság helyett az eurázsiai térség interetnikus viszonyai folytán az uráli alapnyelv távolabbi kapcsolatainak kontextusába illeszthetők – írja PUSZTAY (183) a kérdésre visszatérően.

A harmadik fejezetben (A nyelvhasználat a politika uszályában, 28–30) a bekezdések sorrendje változott meg. A korábbi mű a sumér–magyar viszony tisztázását helyezte középpontba, a második kiadásban A sumér áfium ellen való orvosság című szakasz (31–57) jelentős része érintetlenül maradt. A végén találunk csak bővítményeket: Simo Parpola finn assziológusnak a sumér–finn nyelvrokonságra vonatkozó elképzeléseinek kritikáját.

A következő három fejezet (A latin–magyar nyelvrokonság, 58–70; A szavak egybeesésének okairól 71–80; Az összehasonlító nyelvészet játékszabályairól, 81–85) változatlan formában van jelen a második kiadásban. Újabb kiegészítéssel zárul Az ugor–török háború című fejezet (86–99), melyben PUSZTAY megerősíti a szamojéd nyelvek rövidebb alakjai és a finnugor alapnyelv kétszótagú töveinek összevetése alapján alkotott korábbi véleményét. Ez a BUDENZ óta megkérdőjelezhetetlenné vált tézis ellen szól, mely szerint az alapnyelvre rekonstruált jelentéshordozó szavak kettő vagy három szótagúak lehettek. PUSZTAY szerint azonban a természetes nyelvek szabálytalanabbak voltak és a lekopások szabályszerűsége miatt ez az alaptétel átgondolandó.

Ezt a fejezetet követik az újak: Magyar–török összehasonlítás (100–124), Mit látunk ebből az összehasonlításból? (125–129) és A hun kérdésről (130–132) címűek. Az első új fejezet a magyar–török nyelvrokonság hitének történetét vázolja fel, majd a török nyelveket rendszerezi, és ezután az oszmán–török, a tatár, a kirgiz, az üzbég, a kazah, az ujur, a csuvas és a jakut nyelv néhány alaktani elemét és alapszókincsét veti össze a magyarral. Az összevetések 20 oldalon keresztül követik egymást (104–124), de kiértékelésük a következő fejezetben olvasható. Itt viszont két, némileg ellentmondásos véleményt is olvashatunk, amelyek megítélésem szerint további magyarázatot igényeltek volna. Ezért most némileg hosszabban járom körbe az érintett szöveghelyet, mert úgy vélem, efféle kiértékelés ilyen jellegű kötetekben könnyen visszajára fordíthatják a szerzői szándékokat.

Az egyik a szerző kellően súlyozott megállapítása: „A nyelvtani rendszerben talált csekély számú egyezés lehet a véletlen (például a múlt idő *-t* jele), lehet kvázi-univerzális (például az igeragozásban az egyes szám első személyének az *-m* ragja és annak eredete), az összetett múlt idő kifejezése pedig a magyar nyelv fejlődése szempontjából viszonylag kései kapcsolatok következménye.” (128). Majd PUSZTAY idézi SÁNDOR KLÁRA véleményét: „A magyar nyelven hagyott török nyelvi lenyomat egyértelműen azt mutatja, hogy a magyarok nyelvcsereje egy-két generáción belül elkezdődött volna – vagy talán egy részüknél már el is kezdődött –, ha politikailag nem szakadnak ki abból a török kulturális környezetből, amely ezt a hatást gyakorolta rájuk.” (129). Ezt az utolsó állítást túlzónak, de legfőképp egyértelmű adatok hiányában bebizonyíthatatlannak érzem.

A jövevényszavak száma intenzív kapcsolatra utal, de a nyelvtani egyezések hiánya elgondolkodtató. Természetesen nem becsülhető alá a néhány szintaktikai jelenség hasonlósága, de ezek elemkészlete és megvalósulása közti különbség nem enged következtetni a kontaktus erősségének mértékére. Elég, ha csak a latin nyelv hatását nézzük: számos latin jövevényszó található nyelvünkben, a nyelvújítás előtti középmagyar irodalmi stílus kifejezetten előszeretettel használt latin szavakat, sőt még latin eredetű képzőink (pl. *-ista*) is vannak – ugyanakkor török eredetűről nem tudok. Egyes mondattani sajátosságok (pl. szórend), sőt az igék mód- és időrendszerére is hatással lehetett a latin

mintá. A korabeli műveltségi viszonyok ismerete ellenére sem vizionálható latin–magyar nyelvcsere. Úgy vélem, az ótörök nyelvek ősmagyarra gyakorolt – akárcsak az önálló magyar belső változásokat tipológiailag megerősítő – nyelv(tan)i hatása (l. WOT. 2: 1135) mögött is inkább hasonló műveltségi, kulturális, „civilizációs” okok állhatnak (vö. CSÁJI 2007). Így talán a hatás mértéke is összevethető, ezért a teljes népességet érintő nyelvcsereének feltételezését túlzásnak tartom.

Kiütöközik SÁNDOR KLÁRA véleményének sarkossága akkor is, ha szembesítjük a szintén turkológus LIGETI LAJOSnak az ótörök mondattani hatásról írt álláspontjával: „[ilyen] hatással csak tartós együttélés következményeképpen számolhatunk. A török esetében erről szó aligha lehet. A török–magyar nyelvi együttélés időtartama nem volt elegendő ahhoz, hogy döntően befolyásolja a magyar nyelv szerkezetét. A feltehető hatás is csak mulékony lehetett [...]” (LIGETI 1986: 192).

A hun kérdésről című fejezetben az újabban erősödő hun–magyar nyelvrokonság kérdésével kapcsolatban a szerző – helyeselhető módon – óvatosságra int. A hunok nyelvről való tudás hiányosságai miatt (is) a nyelvrokonság nem bizonyítható.

A következő rész (Nyelvünk finnugorsága, 133–163) számos helyen bővült, amely azt is eredményezte, hogy e fejezet egy alfejezettel egészült ki. A fejezet bővítései: rövid értekezés a duális jelenségről és jelöléséről (147–152), a finn töremszerről egy bekezdés (155), a kétféle igeragozási paradigma egybevetése (157–160), valamint kiegészítés az időrendszerrel (161–162) és a névszói állítmányról (163–164). Az új alfejezet tartalma jellemzően megvan az első kiadásban is, de néhány ponton bővebb. Ilyen rész a konnektivitást kifejező kongruenciáról szóló szakasz (169), illetve a fejezetet záró eredet szerinti szóstatisztika (172–173).

A Távolabbi nyelvi kapcsolatok lehetőségei (174–186) című fejezet jelentős átdolgozáson esett át. Itt foglalja össze röviden a szerző az e területen végzett korábbi kutatásait. Sajnos az első kiadás ábrái itt hiányoznak, szerintem néhány informatív ábra a feltételezett érintkezésben lévő nyelvek elhelyezkedéséről vagy a kontaktusok irányáról, egy-egy fontosabb nyelvtani elemnek a különböző nyelvek közötti összehasonlításáról az olvasó hasznára vált volna.

Az utolsó fejezet, Az uráli összehasonlító nyelvtudomány rövid története (187–218) a címével ellentétben a kötet leghosszabb fejezete. A második kiadásban a II. világháború utáni történeti áttekintés jelentős átdolgozást mutat, szerencsére immár vörös farkaktól mentes. Sajnos a fejezet a záró szakaszával némi keserűséget hagy maga után: véleményem szerint a tudományos nézeteltérésből eredő ellentmondásokat nem lett volna szabad beemlíteni a tudományos ismeretterjesztő kötetekbe. A vitákat inkább tudományos terepen kell folytatni, nem a laikus közönség előtt. Ez csak egy újabb – véleményem szerint felesleges – frontot nyitott meg. Így a Még mindig ugor–török háború című kötet „belső” harcokat idéző, védekező pozíciójú zárása a nyelvrokonság tudománytalan nézeteivel folytatott küzdelem közepette csak tovább tetézi a sziszifuszi munka nehézségeit.

Hivatkozott irodalom

CSÁJI LÁSZLÓ KOPPÁNY 2007. *A sztyeppe civilizáció és a magyarság*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest.

LIGETI LAJOS 1986. *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

WOT. = *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. RÓNA-TAS ANDRÁS – BERTA ÁRPÁD. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden. 2011.

NÉMETH DÁNIEL

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

MKI Magyarológiai Intézet

Dér Csilla Ilona, *Diskurzusjelölők és társulásaik a magyar nyelvben*

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 234 lap

A diskurzusjelölők kutatását pragmatikai gyakorlatozóterepnek is szokás tekinteni (BORDERÍA 2008: 1354, idézi FURKÓ 2013: 158), ugyanis számos problémát felvet e funkcionális szóosztály tanulmányozása. Kérdéses a létrejöttük (grammatikalizáció-e vagy sem), a szövegek összetartásában betöltött szerepük (a kohézióhoz, a koherenciához, netán mindkettőhöz járulnak-e hozzá), vita van a jelentésük körül (konceptuális/procedurális, milyen a viszonyuk az igazságfeltételeességhez), szerteágazóak a funkcióköreik (SCHIFFRIN-nél [1987] például textuális/interperszonális/attitűdjelölő, míg CRIBLE-nél [2018] ideációs/retorikai/szekvenciális/interperszonális), problémás a multifunkcionalitásuk (nem csupán sokféle funkcióval bírnak, hanem egy konkrét használatban is többféle szerepük lehet), valamint kevésbé vizsgált a szövegtípus-függőségük, illetve -függetlenségük (l. SCHIRM 2021). DÉR CSILLA ILONA monográfiája e problémák mindegyikét érinti, s a diskurzus- és társalgáselemzés, a variációs pragmatika és a korpusznyelvészet elméleti keretét felhasználva igyekszik választ is adni a fenti kérdésekre szinkron és diakron elemzések, valamint kérdőíves vizsgálatok eredményeit felhasználva.

A kötet ahhoz az irányvonalhoz csatlakozik, amely szerint a diskurzusjelölők pragmatikai és szemantikai viszonyokat egyaránt jelölhetnek, azaz mind a diskurzus kohéziójához, mind a koherenciájához hozzájárulnak. A diskurzusjelölők szerepeinek a leírásához a szerző SCHIFFRIN (1987) klasszikus osztályozását szem előtt tartva CRIBLE (2018) műfajfüggetlen annotációs modelljét, valamint GONZÁLEZ (2004) narratívumok alapján felállított jelölőrendszerét ötvözi. Így a formailag széttartó, multifunkcionális, a keletkezőfélben lévő, illetve nehezen körülírható diskurzusjelölők funkciói is megragadhatókká válnak.

A kötet az elméleti alapvetéseket tartalmazó bevezető fejezet (9–31) után három nagy témát dolgoz fel: a stigmatizált, az oralításban gyakori diskurzusjelölőket (*hát, így, ilyen*) és társulásaikat (*de hát, és hát, meg hát, hát mondjuk*), az ellentétes diskurzusjelölő-társulásokat (*de viszont, de mégis/mégsem, azonban mégis, ugyanakkor viszont*), valamint a véleményjelölőket (*szerintem, azt hiszem ~ asszem*). A szerző mindhárom diskurzusjelölői csoport esetén az MNSZ2 anyagára és a BEA-adatbázisra épülő szinkron korpuszelemzéssel tárja fel az elemek pozícióit, funkcióit, műfajbeli megoszlásait, emellett az ellentétes diskurzusjelölő-társulásoknál és a véleményjelölőknél még a TMK-ra, az MTSZ-ra, illetve célzott keresésekre építve diakron korpuszvizsgálatot is végez. Az általa használt nagy adatbázisok jó lehetőséget kínálnak a diskurzusjelölők műfaji jellegzetességeinek